

החידוש היומי

חידוש יומי בדף היומי

מניית חושך בעשרה דברים שנבראו ביום הראשון

במסכת חגיגה (יב.) מביאה הגמרא את מימרתו של רב יהודה בשם רב: עשרה דברים נבראו ביום ראשון, ואלו הן: שמים וארץ, תהו ובהו, אור וחושך, רוח ומים, מדת יום ומדת לילה... אור וחושך, חושך דכתיב (בראשית א ב) "וחושך על פני תהום", אור דכתיב (שם פסוק ג) "ויאמר אלוקים יהי אור".

המהר"צ חיות בהגהותיו, מעורר כיצד אומר רב ש'חושך' הינו אחד מעשרה דברים ש'נבראו' ביום הראשון, הלא אין החושך כי אם העדר האור, ולא תיתכן בו לשון בריאה. הוא אף מציין לדברי הרמב"ן (שמות ד יא) על הפסוק (שם) "מי שם פה לאדם, או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור", שם מביא הרמב"ן את הערת הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פ"י) על לשון הפסוק 'ישום אלם או חרש', שהרי אילמות היא העדר יכולת הדיבור, וחרשות היא העדר יכולת השמיעה, וכיצד יפול לשון 'שימה' על זה. וביאר הרמב"ם: כי המסיר קנין, יאמר בו שפעל האפיסה. וכמו שיאמרו במי שמכבה את הנר ש'הביא חושך'.

וזה לשון הרמב"ם במורה: וצריך שנודיעך דעתנו... והוא שאתה יודע שמסיר המונע - הוא המניע בצד אחד, כמי שהסיר עמוד שתחת הקורה ונפלה בכבדותה הטבעי [- מחמת כח המשיכה], שאנחנו נאמר כי מסיר העמוד ההוא - הוא הניע הקורה... ובזה הצד נאמר גם כן במי שהסיר קנין אחד - שהוא עשה ההעדר ההוא, ואע"פ שההעדר אינו דבר נמצא. כי כמו שנאמר במי שכבה נר בלילה שהוא חידש החושך, כך נאמר במי שהפסיד הראות שהוא עשה העיוורון, ואע"פ שהחושך והעיוורון העדרים ואינם צריכים לפועל [וכן דעת הרמב"ם בפירושו המשניות (פסחים פ"א מ"א)].

ואמנם מצאנו מקרא מפורש אשר נראה ממנו כמשמעות הגמרא כאן, שאכן חושך הינו בריאה, והוא הפסוק בישעיה (מה ז): "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע" - הרי שהחושך הוא בריאה. וכן הוכיח מפסוק זה הב"ח (ב"ח/אורח חיים ו). וביאר הרמב"ם (שם והביאו גם הרמב"ן שם) שאף פסוק זה יש לבאר על אותה הזרקה, שבין שהסיר האור נאמר בו כאילו חידש החושך. אלא שביאור זה לא יצדק רק ביחס ללשון הפסוק, המייחס לשון 'בריאה' לחושך, אך בסוגייתנו נמנה החושך כאחד מעשרה דברים שנבראו ביום הראשון, ואם כן חזרה הקושיה למקומה כיצד יפול לשון 'בריאה' על חושך שאינו אלא ההעדר. ואכן בספר שארית נתן לרבי נתן לוברט (פסחים ב.) הוכיח מסוגייתנו שהחושך הוא בריאה בפני עצמה ולא רק העדר אור.

החושך אינו מתייחס להעדר אור אלא ליסוד האש

ומיישב המהר"צ חיות שסוגייתנו אכן אינה מתייחסת כלל ל'חושך' המוכר לנו, דהיינו העדר האור, כי אם לאחד מארבעת היסודות - והוא יסוד האש. וכך מבאר הרמב"ם (ח"ב פ"ל) שהחושך הנזכר בתחילת הפרשה, בפסוק "וחושך על פני תהום" - הוא האש היסודית [וכך כותב גם הרמב"ן על הפסוק (בראשית א ד) "ויבדל אלקים בין האור ובין החושך", שחושך זה איננו החושך הנזכר בפסוק "וחושך על פני תהום" - לפי שאותו החושך הוא האש, אבל החושך שבפסוק זה הוא אפיסת האור]. והרמב"ם אף מביא מקור לכך שהאש היסודית מכונה בשם חושך, וזאת מסתירת הפסוקים בנוגע למתן תורה; מחד - "ודבריו שמעת מתוך האש" (דברים ד לו), ומאידך - "ויהי כשמעכם את הקול מתוך החושך" (שם ה יט), אלא שאף שם מתייחס הפסוק לאש היסודית ומכנה בשם חושך. ונקראה האש היסודית בשם זה "להיותה בלתי מאירה אבל ספירית, שאילו היתה האש היסודית מאירה היינו רואים האויר כולו בלילה כלהבת אש".

וכן ביאר המהרש"א בעיקר מימרתו של רב, שביום הראשון נברא החומר הראשון שממנו נתהוו כל צורת הנבראים שנקבעו אחר כך כל דבר ביומו, ובכלל חומר זה היו ארבעת היסודות, שהם אש, רוח, מים וארץ - והחושך הוא האש היסודית כמו שכתב המורה. וככל דברי המהרש"ח כבר נמצא כן בספר הבתים (ח"א ספר אמונה עמוד נ) לרבינו דוד הכוכבי, שהעיר "שיש מן הפלא בזה המאמר, שזכר בכלל הנבראים החושך שהוא העדר האור". והציע לפרש שחושך הנזכר כאן הוא יסוד האש.

גם רב סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות (מאמר ראשון לה:): נקט כדעת הרמב"ם שהחושך אינו היפך האור אלא העדר האור. וביאר מה שכתוב 'יוצר אור ובורא חושך' באופן אחר קצת, שהפסוק מתייחס לבריאת האויר המקבל את האור ואת החושך במציאות האור ובהעדרו. וכפי שיש לבאר את המשך הפסוק "עושה שלום ובורא רע" - שאין פירושו שהקב"ה ברא רע, כי מאתו לא תצא הרעות, אלא שברא לדברים שעל ידם יהיה לאדם שלום או רע בבחירתו.

דעת הגר"א שהחושך הוא בריאה ולא ההעדר אור

אמנם ידועה דעת הגר"א (אדרת אליהו בראשית א ד) שאף החושך הוא בריאה, ומקורו מהפסוק הנזכר "יוצר אור ובורא חושך". וביאר שכשהבדיל ה' בין האור ובין החושך, נפעל זה בשלשה דברים: א' שלא יתערבו יחד. ב' שזה ישמש ביום וזה בלילה. ג' שיהא החושך נדחה ויזור לאחור מפני האור, כישפיק קרני הודו. אך לא ידחה החושך ויבטל מכל, רק שיהא נגלל האור מפני החושך והחושך מפני האור. והסיק: ולא כחמי האומות שאומרים שהחושך הוא העדר האור, אבל הוא בריאה, רק שאין טובו נגלה לעין השמש, ולכך לא נאמר 'כי טוב' אצל החושך. וכ"כ הרד"ל בפרקי דרבי אליעזר (פ"ג הגהה יא) בשם הגר"א בפירושו ההיכלות (זה"ק פ' פקודי רנד.) שהחושך הוא בריאה דקה היוצאת ומשמשת בלילה, וכמו שנאמר "תשת חושך ויהי לילה", ואינה העדר אור כדברי הפילוסופים.

חושך -

מציאות

או העדר

יום שני כ אדר א

חגיגה דף יב

להצטרפות לקבלת החידוש
a8843414@gmail.com

ובפירושו לספר יצירה (ליקוטים כג): כתב הגר"א: החושך אינו העדר כמו שכתבו המינים, אלא הוא בריאה נפלאה. והוא דוחה בדבריו את מה שהביאו ראייה מופתית מבית סתום מאין בא לו החושך, או שכשמדליקים נר בבית קטן מאיר לכל הבית, וכשמכבים - חושך בבית, ומאין בא החושך, הרי היה הבית סתום כמקודם. ודוחה הגר"א בדקדוק לשון הפסוק 'יוצר אור ובורא חושך', שלשון בריאה הוא דק יותר מיצירה, והיינו שאת האור 'יצר' ה' דהיינו שנתן לו צורה עד היכן יתפשט, ואילו החושך 'נברא' ולא 'נוצר' ואין לו צורה עד היכן יתפשט ולכן מתפשט לכל מקום, מלבד מקום האור. וכ"כ המהרש"א (ח"א תמיד לב). על שאלת אלכסנדרוס מוקדון לזקני הנגב, אם אור נבראת תחילה או חושך: כדעת המינים שהחושך אינו אלא העדר אור ולא היה צריך בריאה קודם האור, אבל אנחנו עדת המאמינים כי ה' יתברך ברא שניהם יש מאין כו'.

לשון 'ויהי' ו'וימש' לגבי חושך מצרים

וגבי חושך מצרים נאמר בפסוק (שמות י כא): 'ויהי חושך על ארץ מצרים וימש חושך'. ובפירושו הכתב והקבלה העיר על לשון 'ויהי' האמור בפסוק, שכן לשון זה אינו נופל אלא על הוויה ומציאות קיימת, ואילו החושך אינו אלא העדר אור. וביאר שמכל מקום אף שהחושך הוא העדר, החושך הזה היה הפלא ופלא שלוח מאוצר זעם להתיש בו רשעים, ולכן נכתב אצלו 'ויהי'.

ובאבן עזרא כתב בביאור האמור בפסוק 'וימש חושך' שיכולים היו המצרים למשש בידם את החושך, שכל כך היה עב, עד שאור האש לא ידלק ולא הנר. ועל כלן לא ראו איש את אחיו לא באור היום ולא באור הנרות. האבן עזרא אף מעיד על הימצאותו של חושך עב כעין זה בים אוקיינוס 'שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה, ויעמוד זה לפעמים חמשה ימים, ואני הייתי שם פעמים רבות'. והגר"א בקול אליהו מוכיח באמת מדברי הפסוק כדעתו שהחושך אינו העדר אלא בריאה בפני עצמה.

גם היעב"ץ (חגיגה יב.) מוכיח כהערת המהר"צ חיות, שמדברי הגמרא שמע מינה שחושך הוא דבר ממשי ולא העדר בלבד כדעת המתחכמים. אמנם מוסיף היעב"ץ שאכן יש שני מיני חושך, ויש לחילוק בין חושך של לילה טבעי - שסיבתו ודאי העדר אור השמש, ובין החושך שבתחילת היצירה - שנברא ביום הראשון] וכן חושך מצרים שהוא חושך בלתי טבעי והוא בריאה ולא רק העדר אור. וכעין זה כתב הספורנו שם על הפסוק 'וימש חושך': ויסיר את החושך הטבעי של לילה, כי אמנם חושך הלילה הוא אויר מוכן לקבל האור, והוא חשך בהעדר האור בלבד. אמנם זה החושך יהיה אויר בלתי מוכן לקבל האור לרוב עוביו, ולא יפול עליו העדר האור בהיותו בלתי מוכן אליו, עכ"ל.

כעין זה כתב בספר לשמוע בלמודים ביישוב ראיית המהרצ"ח מסוגייתנו, וזאת על פי הערת הגמרא בהמשך הסוגיא, כיצד מנה רב בין הדברים הנבראים ביום הראשון את האור, והלא לא נברא האור אלא ביום רביעי כשנבראו המאורות. ויישבה הגמרא: כדר' אלעזר, דאמר ר' אלעזר, אור שברא הקב"ה ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה, וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן, שנאמר 'וימנע מרשעים אורם'. ולמי גנזו, לצדיקים לעתיד לבוא כו', ע"כ. ולפ"ז כתב בלשמוע בלמודים שמאחר והאור הנזכר כאן אינו אור השמש הסובב בגלגל, אלא אור אחר, שנברא כדי להאיר ביום ולקבוע את היום והלילה אף ללא מהלך הגלגל, ממילא יתכן לומר שאף החושך שהיה בימים הראשונים היה בריאה בפני עצמה להחשיך בלילה, ולא היתה העדר אור כמנהג העולם אחר שנגנז האור הראשון ונתלו המאורות. וגם לדעת חכמים הסוברים שהמאורות שהאירו ביום הראשון הם אותם המאורות שנתלו ביום רביעי, אך כל זמן שלא נתלו לא היו תלויים בגלגל, ומידת היום והלילה נקבעה על ידי הארה והחשכה שלא מכח סיבוב הגלגל, ויש לומר שהחושך נעשה באמצעות בריאה אחרת, והיא ה'חושך'.

ביאור הנצי"ב בצורך לברוא 'חושך' אף שחשך בלא"ה מחמת העדר האור

והנצי"ב (פסחים ב.) העיר לדעת הסוברים שחושך הוא בריאה מחודשת ולא העדר אור, מדוע הוצרך ה' לברוא את החושך, והלא כיון שלא יאיר האור ממילא יהיה חושך מצד העדר האור, ומדוע יש צורך בבריאה מחודשת של חושך. וביאר על פי המבואר בירושלמי (פסחים פ"א ה"א) שהנמצא במערה אפילה ואינו יודע אימתו יום ואימתו לילה, ידליק נר ויראה, אם האור כהה בידוע שהוא יום ואם האור מבהיק בידוע שהוא לילה. וביאר הקרבן העדה שכח ניצוץ השמש מכהה אור הנר אפילו שהוא במקום אפל. ובחבצלת השרון (שמות עמוד קג) העיר מהמבואר שם בירושלמי שנח הביא עמו אבנים טובות לתיבה כי בלילה אורם הבהיק יותר וכך ידע אם הוא יום או לילה, ולא הביט מהצוהר שעשה לתיבה כיון שלא שימשו המזלות בזמן המבול - הרי מבואר להדיא שאף שהשמש לא שמשה מכל מקום היה שינוי בהארת המרגליות מחמת עצם היום או הלילה. וע"כ מבואר שאם נמצא ביום במקום חשך, החושך אינו אלא העדר אור ולכן אין האור מבהיק כל כך, משא"כ בלילה נתחדש בריאה של חושך שמחמתה מבהיק האור. ועפ"ז ביאר הנצי"ב שלכן נברא חושך בפני עצמו כיון שעל ידו יאיר הנר בלילה ביתר שאת וביתר עוז ואין כוחו רק ככח החושך הבא מצד העדר האור.

לסיום נזכיר פנינה יקרה ומפורסמת בענין זה ממרן הגר"ז זצ"ל ויש שהביאוהו בשם מרן הגר"ח זצ"ל, על מה שייסד הפייטן בפיוט הנאמר בסיום ליל הסדר - 'קרב יום אשר לא יום ולא לילה - רם הודע כי לך היום אף לך הלילה'. וכה ביאר: עד שיבוא אותו היום לעתיד לבוא, אין בידינו ראייה כי הלילה הינו מבריותיו של הקב"ה, שכן יתכן לפרש כדעת המורה שאין החושך אלא העדר אור ותו לא. אך לעתיד לבוא 'קרב יום אשר לא יום ולא לילה', וכיון שניווכח שאכן קיימת מציאות שאינה לא יום ולא לילה, דהיינו לא אור ולא חושך, הרי בכך - 'רם הודע כי לך היום אף לך הלילה', שוב יהיה מוכח שאף החושך הינו בריאה מבריותיו של הקב"ה.

"קרב יום

אשר הוא

לא יום ולא

לילה - וכיון

שניווכח

שאכן קיימת

מציאות

שאינה לא

אור ולא

חושך, הרי

בכך - רם

הודע כי לך

היום אף

לך הלילה -

שאף החושך

מבריותיו

של הקב"ה"

להנצחות והקדשות

נא לפנות למייל
המערכת

תודה רבה